

АНОТАЦІЯ

Балаж Ю. І. Ключові слова у системі поширювачів сучасного українського художнього дискурсу. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії в галузі знань 03 Гуманітані науки за спеціальністю 035 Філологія. – Карпатський національний університет імені Василя Стефаника, Івано-Франківськ, Міністерство освіти і науки України, 2026.

Дисертаційна робота присвячена комплексному дослідженню ключових слів у системі поширювачів сучасного українського художнього дискурсу з позицій функційно-семантичного синтаксису. У центрі наукової уваги перебуває ключове слово як смисловий центр поширювача, що забезпечує розгортання предикативної ситуації, інтегрує додаткові семантичні параметри та формує багатовимірну структуру речення. Обраний нами підхід зосереджується на внутрішній функційно-семантичній взаємодії між предикатом і поширювачами.

У вступі обґрунтовано актуальність дослідження, визначено об'єкт і предмет аналізу, сформульовано мету та основні завдання. Окреслено наукову новизну отриманих результатів, розкрито їхнє практичне значення. Подано відомості про публікації за темою дослідження та апробацію результатів дисертації.

У першому розділі встановлено, що речення у функційно-семантичному синтаксисі розглядається як смислова і комунікативна модель мовлення, у якій реалізується мисленнєвий акт суб'єкта. Його структура є відкритою і гнучкою: предикатно-суб'єктна основа не вичерпує семантичного потенціалу речення, оскільки потребує уточнення, розгортання й конкретизації через поширювачі. Саме тому речення функційно визначається як динамічна система, у якій кожен компонент виконує власну роль у розподілі смислових акцентів і формуванні предикативної ситуації.

Досліджено, що ключове слово має статус смислового ядра поширювача, тому що воно організовує внутрішню структуру, визначає тип синтаксичного зв'язку з предикатом і реалізує семантичні відношення між дією, суб'єктом та обставинним контекстом. Така функційна активність ключового слова засвідчує його роль у формуванні семантичного каркасу речення.

Встановлено, що поширювач не є другорядним або факультативним елементом у структурі речення. Навпаки, він виступає важливим механізмом смислового розгортання висловлення, адже саме через нього виявляються різні типи реляційних відношень – локативні, темпоральні, каузальні, інструментальні, модальні, атрибутивні та ін. У межах кожного типу ключове слово виконує специфічну роль, зокрема конкретизує значення предиката, уточнює параметри дії чи стану, або позначає умови її здійснення.

Підтверджено, що ефективне дослідження ключових слів поширювачів потребує поєднання кількох методів аналізу – семантико-синтаксичного, валентного та дистрибутивного. Такий комплексний підхід дозволяє виявити взаємозалежність між граматичною структурою й семантичним наповненням речення, а також простежити закономірності сполучуваності предиката з поширювачами різних типів. Проаналізувавши теоретичні джерела та здійснивши дослідження фактичного матеріалу, встановлено, що ключове слово є визначальним структурно-семантичним компонентом поширювача. Саме воно виступає носієм основного семантичного навантаження, визначає змістову спрямованість поширювача та його функційне призначення в реченні. Через ключове слово реалізуються семантико-синтаксичні відношення між поширювачем і предикативним центром, що забезпечує включення поширювача до загальної структури висловлення. Отже, ключове слово слугує основним структуротвірним елементом поширювача, що забезпечує його семантичну цілісність та зумовлює особливості функціонування в структурі речення.

Додатково теж встановлено, що функційно-семантична взаємодія ключових слів і предикатів визначає динаміку синтаксичної структури. У межах художнього дискурсу така взаємодія набуває особливої гнучкості: ключові слова поширювачів формують простір для естетичної варіативності, стилістичної напруги та індивідуально-авторської експресії.

У результаті теоретико-методологічного аналізу з'ясовано, що:

- функційна граматики є методологічною основою вивчення ключових слів поширювачів, оскільки вона враховує окрім формальних, ще й смислові відношення між компонентами речення;
- ключове слово виконує організуючу роль у структурі поширювача, забезпечуючи інтеграцію синтаксичної форми й семантичного змісту;
- поширювач постає як структурно-семантичний вузол, у межах якого реалізується процес пізнавального та мовного осмислення ситуації;
- дослідження ключових слів поширювачів відкриває перспективу для глибшого розуміння механізмів смислотворення в українському художньому дискурсі.

У другому розділі встановлено, що семантична поліфункційність ключових слів речень із поширювачами є системоутворювальною властивістю сучасного українського синтаксису, яка виявляється у здатності мовних одиниць виконувати кілька взаємопов'язаних функцій – змістових, структурних і комунікативних у межах одного висловлення. У результаті аналізу з'ясовано, що саме ключові слова поширювачів становлять ядро цієї поліфункційності, оскільки саме вони визначають як смислову спрямованість речення, так і його прагматичну організацію. Здійснено кількісний і якісний аналіз 11 235 речень із поширювачами, який засвідчив, що семантична палітра ключових слів є надзвичайно різноманітною. Як показують наші результати, локативна семантика (22 %) є найбільш продуктивною, адже просторові характеристики події формують базову структуру художнього опису та забезпечують «тло» для дії. Темпоральна семантика (19 %) створює часову рамку події, тісно взаємодіючи з предикатними значеннями, тоді як каузальна

(16 %) відображає причинно-наслідкові зв'язки між мотивом і результатом дії. Модальна семантика (12 %) реалізує авторське ставлення та ступінь достовірності висловлення, а квантитативна (11 %) деталізує міру, кількість або інтенсивність. Інструментальна семантика (9 %) описує спосіб або засіб дії, атрибутивна (7 %) конкретизує предметні ознаки, здебільшого через ад'єктивні чи дієприкметникові конструкції, а пацієнтивна (4 %) – найрідкісніша, бо відображає пасивні чи об'єктні відношення у предикативному полі.

Крім того, встановлено, що семантична різноманітність поширювачів реалізується через типологічну варіативність їхніх ключових слів: локативних, темпоральних, каузальних, модальних, квантитативних, інструментальних, атрибутивних і пацієнтивних. Аналіз фактичного матеріалу засвідчив, що ключові слова реалізують різноманітні семантико-синтаксичні відношення, конкретизують предикативний зміст і забезпечують розгортання інформаційної структури висловлення. Це дає підстави розглядати систему ключових слів поширювачів як важливий засіб семантичної організації речення в сучасному українському художньому дискурсі.

Констатовано, що поліфункційність ключових слів ґрунтується на їхній валентно-семантичній природі. Ключове слово виступає елементом, який активує потенціал предиката, відкриваючи додаткові позиції для розгортання речення. Завдяки цьому кожен поширювач формує окрему смислову вісь, а сукупність таких осей утворює мережу взаємопов'язаних мікроодиниць, що забезпечують багатовимірність синтаксичної структури.

Аналіз засвідчив, що поліфункційність ключових слів значною мірою визначається позиційним фактором. Розташування поширювача у препозиції, постпозиції чи медіальній позиції змінює комунікативну перспективу речення, зумовлюючи зміщення акцентів між темою та ремою. У цьому контексті поліфункційність виступає тим інструментом синтаксичної динаміки, який формує ритміко-смислову архітектуру тексту.

У третьому розділі встановлено, що позиційна варіативність ключових слів у реченнях із поширювачами становить одну з найважливіших ознак функційно-семантичної організації синтаксичної системи сучасної української мови. Вона визначає його комунікативну динаміку, впливаючи на актуалізацію змісту, смислову ієрархію слів та їхнє стилістичне навантаження.

Комплексно проаналізовано позиційну варіативність ключових слів у релевантних моделях речень із поширювачами, що дало змогу простежити структурно-семантичні закономірності функціонування генітивних, дативних, акузативних та аблятивних компонентів у різних синтаксичних позиціях.

Підтверджено, що позиційна варіативність ключових слів прямо корелює із семантичним типом поширювача. Локативні компоненти частіше тяжіють до постпозиції, віддзеркалюючи природний порядок просторового опису; темпоральні – до препозиції, задаючи часові межі дії; каузальні та модальні – до медіальної або препозиційної локалізації, що зумовлено логічною потребою в поясненні чи кваліфікації дії.

Встановлено, що варіативність позицій – це не хаотична свобода, а прояв системної закономірності функційної граматики, де будь-яке зміщення ключового слова має мотивацію на рівні змісту. Така закономірність підтверджує гнучку організацію українського синтаксису, його здатність підпорядковувати структурну форму смисловим завданням і прагматичним інтенціям.

Ключові слова: речення (семантична структура речення), поширювач (вторинна предикація), предикат (предикативний центр), лексичні компоненти, модифікація (синтаксична трансформація, модифікаційна синтаксична стратегія), каузальні конструкції (причинно-наслідковий зв'язок), позиційна дистрибуція (препозиція, постпозиція, медіальна позиція), дискурс, синтаксична мобільність, валентність (валентнісна структура), функція, мультифункційність, модальність, мультивекторність, ключовий компонент.

ABSTRACT

Balazh Yu. I. Key components in the system of expanders of modern Ukrainian artistic discourse. – Manuscript-based qualification research paper.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the field of knowledge 03 Humanities in the specialty 035 Philology. – Vasyl Stefanyk Carpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ministry of Education and Science of Ukraine, 2026.

The dissertation is devoted to a comprehensive study of key components in the system of expanders of contemporary Ukrainian artistic discourse from the perspective of functional-semantic syntax. The focus of scientific attention is on the key component as the semantic center of an expander, which ensures the development of the predicative situation, integrates additional semantic parameters, and shapes the multidimensional structure of the sentence. Our chosen approach focuses on the internal functional-semantic interaction between the predicate and the expanders.

The introduction justifies the relevance of the research, defines the object and subject of analysis, and formulates the goal and main tasks. The scientific novelty of the results obtained is outlined, and their practical significance is revealed. Information about publications on the research topic and the testing of the dissertation results is provided.

The first chapter establishes that a sentence in functional-semantic syntax is considered a semantic and communicative model of speech in which the subject's mental act is realised. Its structure is open and flexible: the predicate-subject basis does not exhaust the semantic potential of the sentence, as it requires clarification, expansion and concretisation through expanders. That is why a sentence is functionally defined as a dynamic system in which each component plays its own role in the distribution of semantic accents and the formation of a predicative situation.

It has been found that the key component has the status of the semantic core of the expander, because it organises the internal structure, determines the type of syntactic connection with the predicate and realises the semantic relations between

the action, the subject and the circumstantial context. Such functional activity of the key component confirms its role in the formation of the semantic framework of the sentence.

It has been established that the expander is not a secondary or optional element in the structure of a sentence. On the contrary, it acts as an important mechanism for the semantic development of an utterance, because it is through it that various types of relational relations are revealed – locative, temporal, causal, instrumental, modal, attributive, etc. Within each type, the key component plays a specific role, in particular, it specifies the meaning of the predicate, clarifies the parameters of the action or state, or indicates the conditions for its implementation.

It has been confirmed that effective research of key components of expanders requires a combination of several methods of analysis – semantic-syntactic, valency and distributive. This comprehensive approach allows us to identify the interdependence between the grammatical structure and semantic content of a sentence, as well as to trace the patterns of compatibility of the predicate with different types of expanders. After analysing theoretical sources and examined the empirical material, it has been established that the key component is the defining structural and semantic component of an expander. It serves as the carrier of the principal semantic load, determines the semantic orientation of the expander, and specifies its functional role within the sentence. Through the key component, semantic-syntactic relations between the expander and the predicative center are realized, ensuring the integration of the expander into the overall structure of the utterance. Thus, the key component functions as the principal structure-forming element of the expander, ensuring its semantic integrity and determining the specific features of its functioning within the sentence structure.

In addition, it has also been established that the functional-semantic interaction of key components and predicates determines the dynamics of the syntactic structure. Within the framework of artistic discourse, such interaction acquires particular flexibility: the key components of expanders form a space for aesthetic variability, stylistic tension and individual authorial expression.

The theoretical and methodological analysis has demonstrated that:

- functional grammar is the methodological basis for studying key components of expanders, since it takes into account not only formal but also semantic relations between sentence components;
- the key component plays an organizing role in the structure of the expander, ensuring the integration of syntactic form and semantic content;
- the expander appears as a structural-semantic node within which the process of cognitive and linguistic comprehension of the situation is realized;
- the study of key components of expanders opens up prospects for a deeper understanding of the mechanisms of meaning formation in Ukrainian artistic discourse.

The second chapter establishes that the semantic multifunctionality of key components of sentences with expanders is a system-forming property of modern Ukrainian syntax, which manifests itself in the ability of linguistic units to perform several interrelated functions – semantic, structural and communicative – within a single utterance.

The analysis shows that it is the key components of expanders that constitute the core of this multifunctionality, since they determine both the semantic orientation of the sentence and its pragmatic organisation. A quantitative and qualitative analysis of 11,235 sentences with expanders was carried out, which showed that the semantic palette of key components is extremely diverse. As our results show, locative semantics (22%) is the most productive, as the spatial characteristics of an event form the basic structure of artistic description and provide the «background» for the action. Temporal semantics (19%) creates the time frame of the event, interacting closely with predicate meanings, while causal semantics (16%) reflects the cause-and-effect relationships between the motive and the result of the action. Modal semantics (12%) expresses the author's attitude and the degree of reliability of the statement, while quantitative semantics (11%) details the measure, quantity or intensity. Instrumental semantics (9%) describes the manner or means of action, attributive semantics (7%) specifies objective features, mostly

through adjectival or adverbial constructions, while patientive semantics (4%) is the rarest, as it reflects passive or object relations in the predicative field.

Moreover, it has been established that the semantic diversity of expanders is realized through the typological variability of their key components, including locative, temporal, causal, modal, quantitative, instrumental, attributive, and patientive types. The analysis of the empirical material has shown that key components realize various semantic-syntactic relations, specify predicative meaning, and ensure the development of the informational structure of the utterance. This provides grounds for considering the system of key components in expanders as an important means of semantic sentence organization in contemporary Ukrainian literary discourse.

It has been established that the multifunctionality of key components is based on their valency-semantic nature. A key component is an element that activates the potential of a predicate, opening up additional positions for the development of a sentence. Thanks to this, each spreader forms a separate semantic axis, and the set of such axes forms a network of interconnected micro-units that ensure the multidimensionality of the syntactic structure.

The analysis showed that the multifunctionality of key components is largely determined by the positional factor. The location of the expander in the preposition, postposition or medial position changes the communicative perspective of the sentence, causing a shift in emphasis between the theme and the rheme. In this context, multifunctionality acts as a tool of syntactic dynamics that shapes the rhythmic and semantic architecture of the text.

The third chapter establishes that the positional variability of key components in sentences with expanders is one of the most important features of the functional-semantic organisation of the syntactic system of the modern Ukrainian language. It determines its communicative dynamics, influencing the actualisation of content, the semantic hierarchy of components and their stylistic load.

The positional variability of key components in relevant models of sentences with expanders has been comprehensively analysed, which has made it possible to

trace the structural and semantic patterns of the functioning of genitive, dative, accusative and ablative components in different syntactic positions.

It has been confirmed that the positional variability of key components directly correlates with the semantic type of the expander. Locative components tend to be postpositional, reflecting the natural order of spatial description; temporal components tend to be prepositional, setting the time limits of the action; causal and modal components tend to be medial or prepositional, which is due to the logical need to explain or qualify the action.

It has been established that positional variability is not chaotic freedom, but a manifestation of the systemic regularity of functional grammar, where any shift of a key component is motivated at the content level. This regularity confirms the flexible organisation of Ukrainian syntax, its ability to subordinate structural form to semantic tasks and pragmatic intentions.

Keywords: sentence (semantic structure of a sentence), expander (secondary predication), predicate (predicative center), lexical components, modification (syntactic transformation, modification syntactic strategy), causal constructions (cause-and-effect relationship), positional distribution (preposition, postposition, medial position), discourse, syntactic mobility, valency (valency structure), function, multifunctionality, modality, multivectority, key component.

Список опублікованих праць за темою дисертації

Статті у фахових виданнях України (категорія Б):

1. Балаж Ю. І. Каузальна семантика ключових компонентів у реченні з поширювачами. *Нова Філологія*. Збірник наукових праць. Запоріжжя : Видавничий дім «Гельветика». № 98. 2025. С. 7–13.

DOI: <https://doi.org/10.26661/2414-1135-2025-98-1>

URL: <http://novafilolohiia.zp.ua/index.php/new-philology/article/view/1008>

2. Балаж Ю. І. Позиційна варіативність ключових компонентів у реченні з поширювачами. *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика». Том 1. Вип. 41. 2025. С. 9–13.

DOI: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.41.1.1>

URL: http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/41/part_1/3.pdf

3. Балаж Ю. І. Атрибутивні поширювачі речення: граматична природа та семантична багатовимірність. *Наукові записки. Серія : Філологічні науки*. Кропивницький : Видавничий дім «Гельветика». Вип. 3 (214) Т. 1. 2025. С. 172–178.

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-214.1-21>

URL: <https://journals.cusu.in.ua/index.php/philology/article/view/884/843>

4. Балаж Ю. І. Медіальна локалізація модальних ключових компонентів у реченнях із поширювачами. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика». Том 1. Вип. 88. 2025. С. 206–210.

DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/88-1-29>

URL: https://aphn-journal.in.ua/archive/88_2025/part_1/31.pdf

5. Балаж Ю. І. Позиційна локалізація моделей речень із акузативним вираженням ключових компонентів поширювача. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика». Том 1. Вип. 90. 2025. С. 186–191.

DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/90-1-27>

URL: https://aphn-journal.in.ua/archive/90_2025/part_1/29.pdf

Публікації в іноземних періодичних виданнях

6. Балаж Ю. І. Темпоральна семантика ключових слів у поширювальному реченні. *Innovations in philology: whims or the need of the hour (December 6–7, 2023. Częstochowa, the Republic of Poland)*. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2023. С. 8–10.

DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-383-5-1>

URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/402/10949/22860-1>

Розділ іноземної колективної монографії (у співавторстві), що додатково засвідчує апробацію результатів дослідження

7. Воробець О. Д., Балаж Ю. І. Локативна семантика ключових компонентів у реченні з поширювачами. *Philological Studies in the Era of*

Globalization Changes: European and National Contexts: Scientific monograph.
Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2025. С. 77–91.

DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-619-5-4>

URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/book/662>

Публікації, що засвідчують апробацію результатів дослідження

8. Балаж Ю. І. Семантичний потенціал адвербіативів як ключових поширювачів речення. *Світ наукових досліджень. Випуск 42*: матеріали Міжнародної мультидисциплінарної наукової інтернет-конференції (м. Тернопіль, Україна, м. Ополе, Польща, 24–25 червня 2025 р.). Тернопіль-Ополе, 2025. С. 111–113.

URL: <https://www.economy-confer.com.ua/full-article/6313/>

9. Балаж Ю. І. Функційно-граматична специфіка постпозиції ключових компонентів із часовою семантикою у реченні з поширювачами. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «*Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку*» : Зб. наук. праць. Переяслав, 2025. Вип. 109. С. 46–48.

URL: https://kzigm.cnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/65/2026/02/balazh-ii.i._funktсийno-hramatychna-spetsyfika-postpozytsii-kliuchovykh-komponentiv-iz-chasovoiu-semantykoii-u-rechenni-z-poshyriuvachamy._2025._s.-46-48.pdf

10. Балаж Ю. І. Поліфункціональність дативу в контексті семантичного поширення структури речення. *Україна – Литва : історичні, мовно-культурні та туристські паралелі* : програма матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції (Вільнюс – Анікшяй, 21–22 липня 2025 р.). Одеса, 2025. С. 60–61.

URL: https://kzigm.cnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/65/2026/02/balazh-ii.i._polifunktsionalnist-datyvu-v-konteksti-semantychnoho-poshyrennia-struktury-rechennia._2025._s.-61.pdf

11. Балаж Ю. І. Роль ключових слів поширювача речення у сучасному лінгвістичному дискурсі. *International Scientific and Practical Conference “Interdisciplinary Dimensions of Science, Education and Technology: Global*

Challenges, Innovations and Sustainable Development Prospects” : Conference Proceedings (Seattle, USA, August 22, 2025). Seattle, USA : Golden Quill Publishing, 2025. С. 35–39.

URL: <https://kzigm.cnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/65/2026/02/balazh-ii.i. rol-kliuchovykh-sliv-poshyriuvacha-rechennia-u-suchasnomu-linhvistychnomu-dyskursi. 2025.s.-35-39.pdf>

12. Балаж Ю. І. Функційно-семантична специфіка медіальної позиції моделей речень із генітивним вираженням ключового компонента поширювача. *Філологічні науки : історія, сучасний стан та перспективи досліджень. Матеріали науково-практичної конференції (м. Київ, 26–27 вересня 2025 р.)*. Одеса : Видавництво «Молодий вчений», 2025. С. 11–14.

URL: <https://kzigm.cnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/65/2026/02/balazh-ii.i. funktsijno-semantychna-spetsyfika-medialnoi-pozytsii-modelej-rechen-iz-henitivnym-vyrazhenniam-kliuchovoho-komponenta-poshyriuvacha. 2025. s.-11-14.pdf>

13. Балаж Ю. І. Препозиція моделей речень із дативним вираженням ключового компонента поширювача. *Кримський міжнародний форум : «Філологія та журналістика» : збірник матеріалів, м. Київ, 18–19 вересня 2025 року*. Київ : Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського; Львів – Торунь : Liha-Pres, 2025. С. 5–9.

DOI: <https://doi.org/10.36059/978-617-8574-47-5-1>

URL: <http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/view/419/13613/30674-1>

14. Балаж Ю. І. Семантична природа пацієнтних ключових компонентів у реченнях із поширювачами. *Українська мова в сучасному науковому вимірі* : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (до 90-ліття від дня народження доктора філологічних наук, професора, члена-кореспондента НАН України І. Р. Вихованця), м. Луцьк, 9–10 жовтня 2025 р. Луцьк : ФОП Мажула Ю. М., 2025. С. 16-21.

URL: https://kzigm.cnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/65/2026/02/balazh-iu.i._semantychna-pryroda-patsientyvykh-kliuchovykh-komponentiv-u-rechenniakh-iz-poshyriuvachamy._2025_c.-16-21.pdf